

Зміст

Вступ 9

Розділ 1 Порожні жести та перформативи:
Лакан протистоїть змові ЦРУ 17

Розділ 2 Інтерпасивний суб'єкт:
Лакан крутить молитовне колесо 35

Розділ 3 Від *Che vuoi?* до фантазії:
Лакан із «Широко заплющеними очима» 57

Розділ 4 Негаразди з Реальним:
Лакан переглядає «Чужого» 81

Розділ 5 Его-ідеал та супер-его:
Лакан переглядає «Касабланку» 105

Розділ 6 «Бог — мертвий, але він про це не знає»:
Лакан грає в бобок 121

Розділ 7 Перверсивний суб'єкт політики:
Лакан читає Мохаммеда Буєрі 139

Примітки 157

Хронологія життя Жака Лакана 163

Вступ

А тепер прополощимо собі трохи мізки¹.

У 2000-му році сота річниця виходу друком «Тлумачення сновидінь» Фрейда супроводжувалася новою хвилею тріумфалістських проголошень смерті психоаналізу. Стверджувалося, що останні досягнення в царині вивчення мозку нарешті поховали його там, де йому й належало бути від самого початку: посеред різноманітного мотлоху донаукових обскурантистських пошуків прихованого значення разом із релігійними сповідниками й тлумачами снів. Як сформулював це Тодд Дюфрейн², ще жодна особа протягом усієї історії людської думки не помилялася так у самій основі свого вчення (можливо, додав би дехто, — за винятком Маркса). То ж не дивно, що 2005-го року вслід за сумнозвісною «Чорною книгою комунізму», яка перелічувала всі злочини комуністичних режимів³, була опублікована «Чорна книга психоаналізу». Вона містила всі теоретичні похибки й випадки клінічного шахрайства в історії цього вчення⁴. Принаймні у такий негативний спосіб кожен

міг тепер пересвідчитися в глибокій солідарності марксизму та психоаналізу.

У цих заупокійних співах щось таки є. Століття тому, намагаючись визначити місце свого відкриття несвідомого в історії модерної Європи, Фройд сформулював ідею трьох послідовних принижень людини або, як він їх назвав, трьох «нарцисичних недуг». Спочатку Коперник довів, що Земля крутиться навколо Сонця, і в такий спосіб позбавив нас, людських створінь, центрального місця у Всесвіті. Тоді Дарвін продемонстрував, що ми є результатом сліпого процесу еволюції, відібравши в нас привілейоване місце серед інших живих істот. Нарешті, коли сам Фройд відкрив домінуючу роль несвідомого в психічних процесах, виявилось, що наше ego не є господарем навіть у власному домі. Сьогодні, століттям пізніше, перед нами постає ще невтішніша картина: схоже, що наукові прориви останніх років завдали нарцисичному образу людини цілу низку нових принижень. Тепер уже сам наш розум сприймається всього лише як комп'ютер, який обробляє дані, а наше відчуття свободи й автономії — як звичайна ілюзія користувача цього апарата. Як наслідок, на тлі сучасних наук, що вивчають мозок, психоаналіз здається вже не так чимось підривним, як вченням, яке належить до традиційного гуманістичного поля, загроженого приниженнями останніх років.

Тож чи можемо ми сказати, що психоаналіз сьогодні й справді застарів? Здається, що так. До того ж на трьох взаємопов'язаних рівнях: 1) на рівні наукового знання, де фрейдистська модель людської свідомості, схоже, поступилася місцем когнітивно-нейробіологічній моделі; 2) на рівні психіатричних клінік, де психоаналітичне лікування швидко втрачає позиції перед наступом таблеток і бігевіористської терапії; 3) на рівні суспільного контексту, де фрейдистський образ суспільства

й соціальних норм, які притлумлюють сексуальні потяги окремого індивіда, здається, більше не відображає реальний стан нашого світу, в якому панує гедоністична вседозволеність. І все ж таки у випадку психоаналізу поминальна відправа може виявитися трохи передчасною, оскільки її провадять над пацієнтом, на якого попереду чекає ще довге життя. На протигагу «очевидним істинам», які так полюбляють критики Фройда, я ставлю собі за мету продемонструвати, що справжній час психоаналізу сьогодні тільки настав. Що лише крізь призму Лаканового погляду, призму того, що Лакан називав своїм «поверненням до Фройда», ми врешті отримали змогу збагнути ключові теоретичні прозріння Фройда в їхньому істинному вимірі. Лакан розумів це повернення не як повернення до того, що Фройд сказав, а радше як повернення до самого осердя фройдистської революції, яку, можливо, навіть сам Фройд цілком не усвідомлював.

Лакан розпочав своє «повернення до Фройда» з лінгвістичного прочитання всього корпусу психоаналітичного вчення, суть якого стисло передана у, мабуть, найвідомішій його формулі: «Несвідоме структуроване як мова». Несвідоме зазвичай розуміють як царину ірраціональних потягів, як щось протиставлене раціональній свідомості людини. Для Лакана таке поняття несвідомого належало до романтичної *Lebensphilosophie* (філософії життя) і не мало нічого спільного з Фройдом. Фройдистське несвідоме спричинило такий скандал не завдяки твердженню, що свідомість підпорядкована значно ширшій царині ірраціональних інстинктів, а тому, що це поняття дало змогу продемонструвати, як саме несвідоме підлягає власній граматиці й логіці — несвідоме говорить і мислить. Несвідоме — це не резервуар диких потягів, які его повинне підкорити, а місце, з якого промовляє травматична істина. Саме тому Лаканова версія гасла Фройда *Wo es war,*

soll ich werden («де було воно, має стати я») звучить не як «его повинне підкорити їд», царину несвідомих потягів, а як «я маю зважитися наблизитися до місця, де перебуває моя істина». Те, що «там» на мене чекає, є зовсім не глибокою Істиною, з якою я маю ідентифікуватися, а радше незносною істиною, з якою я мушу навчитися жити.

Чим тоді ідеї Лакана відрізняються від мейнстримних психоаналітичних шкіл і від вчення самого Фрейда? Щодо інших шкіл, то перша особливість, яка одразу ж впадає у вічі, полягає в філософському ухилі теорії Жака Лакана. Для Лакана психоаналіз у його найбільш фундаментальному вимірі — це зовсім не теорія або метод лікування психічних розладів, а теорія та практика, що зводять індивіда вічна-віч із найрадикальнішим виміром людського існування. Він не підказує індивідові, як підлаштуватися під вимоги суспільної реальності, а передусім пояснює, як утворюється щось таке, що ми називаємо «реальністю». Він не просто допомагає людині прийняти притлумлену істину про себе, він пояснює, як вимір істинного виникає у людській реальності. На думку Лакана, патологічні формації, як-от неврози, психози і збочення, наділені гідністю фундаментальних філософських настанов щодо реальності. Коли я страждаю на невроз нав'язливих станів, ця «недуга» накладає свій відбиток на все моє відношення до реальності й визначає загальну структуру моєї особистості. Основні закиди Лакана проти інших психоаналітичних шкіл стосувалися їхньої клінічної орієнтації: для Лакана мета психоаналітичного лікування полягає зовсім не в досягненні благополуччя пацієнта чи у його/її успішному соціальному житті або самозверненні, а в тому, щоб звести пацієнта вічна-віч із елементарними координатами й глухими кутами його чи її бажання.